

Луг = Статистика? 268 дитина

БОГДАН КРАВЦІВ

ДО ПРОБЛЕМИ ТУРА-СВАРОГА-ТРОЯНА

MGR WOLCDYMYR
S A W Y S K Y J

NO

ФИЛАДЕЛФИЯ — 1952

UKRAINIAN EDUCATIONAL CENTRE
F. 100.101
WINNIPEG, MAN.

Богдан Кравців

До проблеми Тура – Сварога – Трояна

Сторінка із „Мітології Української Землі“

„Мітологічний світ »Слова о полку Ігореві«“ куди багатший і численніший не тільки за вбоге гроно богів, встановлене дослідниками „Слова“, але й людніший за пантеон Володимирових богів, поставлених ним на узгір'ї над княжим теремом у Києві, що про нього згадує „Повість Временних Літ“ або т. зв. „Хроніка Нестора“.

В цій „Повісті“ під 980 роком згадані: Перун, Хорс, Дажбог, Стрибог, Семаргл і Мокош¹. Двічі згаданий ще до часів Володимир „скотий бог“ Волос. В деяких літописних списках, як, нпр., в Архангелогородського Літописця (т. зв. Устюзький Літопис²) замість назви Семаргл зустрічаємо дві Сьмъ і Регль у „Слові“³ ж маємо крім загально-признаних мітологічних постатей Дажбога, Велеса (Волоса), Стрибога та Хорса ще цілу низку мітичних назв таких, як Троян, Боян, Див, Діва, Карна, Жля, Обида, Нужда, Біда, пояснюваних дослідниками інколи дуже різно.

Спробу визначення й інтерпретації мітологічних постатей „Слова“ дали ми в нашій статті „Мітологічний світ »Слова о полку Ігореві«“⁴, в якій доводили, що цього „світу“ не можна обмежувати до встановлених і „визнаних“ слов'янських богів (Дажбога, Велеса, Стрибога та Хорса), але що старо-українськими богами були теж Троян, Див, Діва, Карна та Жля. Щоб не повторювати сказаного там, обмежимося до основнішого розгляду постаті Трояна, згаданого чотири рази у „Слові“ і, на нашу думку, найвидатнішого представника його мітологічного світу.

*

Вже в стоянках людини кам'яного віку, відкритих на Сході Європи (Костенки і Гагаріно на Подоннї і Мізінї над Десною) знаходимо предмети з каменю й кости — жіночі статуетки, вироби, що їх дехто вважає зображеннями фаллуса, предмети із меандровим орнаментом (див. праці Голомштока, Щербаківського, Чикаленка). На підставі цих знахідок дослідники приймають, що вже тоді в пізню палеолітичну добу існував на цих землях культ богині-матері і людської плідності (з якого, на думку Джорджа А. Бартона⁵, розвивався пізніше почитання землі та неба).

Про існування релігійних культів на Україні свідчать теж і знахідки із розкопів мезолітичних стоянок. На Кам'яній Могилі біля села Терпіння над рікою Молочною (Мелітопільський Район,

біля Азовського моря) відкрито кількесот рисунків (деякі замальовані червоною фарбою) тварин — між ними рисунки биків, коней, мамута та інших, як теж чимало — здається багато пізніших — рисунків кругів із перехрестям (образ сонця) ⁶. Ці рисунки кажуть нам здогадуватися, що вже в цю далеку добу почав повставати на Україні культ бика, а згодом теж і сонця. Треба згадати, що малюнки й зображення бика дуже часті в палеолітичних стоянках на Заході Європи, особливо в добу магдаленської культури (пор. рисунки бізонів у Ню, Марсулас, Фонт-де-Гом, Альтаміра, горорізьби бика й корови в Тюк Д'одуберт та інших ⁷) і всі вони мали коли не культове, то магічне значення.

Але розвинувся культ бика на Україні щойно в добу енеоліту або в т. зв. добу Трипілля, і то в пізніших стадіях цієї культури. В середній стадії Трипілля (за визначенням Т. С. Пассек) панівним серед домашніх тварин був бик. Так, напр., в Сабатинівці, над рікою Синицею і Богом, виявлено в розкопах трипільської стоянки 481 костей бика, супроти 104 костей коня і тільки 4 костей кози. Свідчить це, що бик (на Україні в той час було дві породи биків — одна тонконога з короткими рогами і друга — довгорога, величини майже дикого тура) мав панівне значіння в тогочасному тваринному і домашньому господарстві і разом з тим він почав відігравати видатну роль в культових практиках тодішньої людини.

Фігурки бика виробляли й випалювали трипільці з глини, голову його моделювали на посудинах, на них же витискали зображення його рогів. Маємо крім того чимало рисунків биків, виведених червоною барвою на посудинах або виритих в камені чи на скелях. З пізніших стадій Трипілля збереглися вироблювані з глини (згодом теж із золота) окремі голови і навіть роги биків. Бичачі голови й роги, модельовані на посудинах, відомі нам з Володимирівки (на березі річки Синюхи, що вливається до південного Бога). Зображення бика, корови й вироблені з глини роги знайшов пок. Олег Кандиба (О. Ольжич) в Шипеницях на Буковині. Скульптурні головки (інколи й пари) биків маємо на посудинах із пізнього етапу Трипілля (Коломийщина в київській області). В Петренах (сьогодні територія Румунії) найдено посуд із монохромними зображеннями фантастичних биків із кігтями. Глиняні статуетки биків знайдено в Кошилівцях над Дністром і в Сущківці на Уманщині.⁸

Сліди високо розвинутого культу бика знайшли українські археологи М. Болтенко та Е. Лагодовська в Усатові біля Одеси. В похованнях пізнього етапу трипільської доби відкрили вони голови биків, висічені у вапняку, звернені до середини могили і з жертвенними посудинами побіч. В Гумельниці на правому березі Дунаю (територія Румунії) знайдено вже святилище золоті роги. З Більча Золотого маємо кістяну пластинку із бичачою головою. З Кошиловець і Сущківки відомі теж інтересні фігурки бика, вкриті попоною (чепраком).

Всі ці знахідки й зображення дають підставу думати, що на Україні в добу Трипілля існував культ бика, аналогічний — на

думку Т. С. Пассек — до такого ж культу, що „існував у другому тисячелітті в усьому Середземномор'ї і Дунайсько-Дністровсько-Дніпровському басейні“. За її ж словами, деякі вчені зв'язують вище згадані фігурки биків у попони (із Сущківки і Кошиловець) „з магічними священними іграми биків на Криті“.⁹

Культ бика був поширений в доісторичну добу не тільки серед індоєвропейських народів, але й серед народів інших рас на Близькому й Середньому Сході. Зображення биків виведені на стінах сумерійських святинь, на глиняних табличках чи печатках мітологічного змісту, знайдених в Ур та в Аль-Убаїд; особливо ж часто там зображення бика з людським бородатим обличчям і рогами. Під час розкопок згаданих сумерійських міст знайдено теж чимало окремих фігурок та голов биків¹⁰. В первісній індійській релігії почитали землю як Велику Матір і бога-батька ідентифіковано з биком¹¹. Бика називали первісні індуси Вед і він символізував їм небо, в той час, як корова була їм символом землі¹². Потому цей культ бика розвинувся в Гіндусів в почитання білого як молоко бика Нанді, провідника слуг бога Шіви і Ганасів (нижчих божеств підлеглих Шіві); зображення Нанді було символом і атрибутом Шіви й оздобляло посвячені йому святині¹³. Стародавні перси почитали пра-бика Абудада, чистого й вічного, прабатька всіх створінь на землі¹⁴. Бик був втіленням або атрибутом египетських богів і королів: почитали його єгиптяни у вигляді священного бика з Мемфісу Гапа, Гапія, або Апіса. Цей Гап, Гапі чи Апіс був за віруванням єгиптян символом та інкарнацією Птага-Озіріса, верховного божества і творця Мемфіського пантеону, народженим із заплідненої блискавкою або місячним променем білої корови (в мемфіськім Серапеум відкрито 1851 року 64 мумії священних биків)¹⁵. Існував культ бика на Криті, де він виступав під назвою Мінотавра, відомого із грецьких мітів і легенд, якому приносили в жертву людей, здебільша дівчат і хлопців, і в вигляді якого почитали потому критянці Зевеса. Цікаво відзначити на цьому місці легенду, передану Діонісієм Візантійським в його „Плавбі по Босфорі“¹⁶, що Мінотавр (людина-бик) народився з любови Пасіфаї, дочки Міноса, із прибулим з-над Чорного Моря скитом на імення Тавром. У вигляді рогатої людини-бика виводили теж греки під час своїх ігрищ Баखा, пізнішого Діонісія. Засвідчений культ бика теж і в релігії стародавніх іберів (тих з піренейського півострова) археологічними знахідками (фігурками й рисунками)¹⁷, як теж звістками античних письменників (пор. Діодор, IV, 18).

Прикладів культу бика теж і в багатьох інших релігіях можна навести багато. Обмежуючись наведеними, ми хотіли б перейти до близько пов'язаного з культом бика культу місяця.

Пов'язування бика із місяцем у первісних народів і людей виникло — здається — уже на перших стадіях стародавніх культур. Приводила цю асоціацію у первісній свідомості мабуть рогатість, значить, те, що й бик і місяць (у деяких фазах) були рогаті. Не маємо можливості (це тема широкої окремої праці) стежити за

всіма переходами первісної думки у поставленні цієї асоціації. Але нам здається, що саме рогатість місяця і призвела до уособлювання богів і божеств неба у вигляді бика. Ця ж рогатість стала потому й атрибутом взагалі божеської сили — первісні боги Сумерії, Єгипту, Вавилону, Греції й Риму були рогатими і з приходом християнства цей атрибут перейшов на нечисту силу — дияволів, чортів.

Майже завжди в згаданих нами досі релігіях бик виступає як втілення (інкарнація), або атрибут чи символ головного з богів, бога неба, що в його ролі виступає знову ж таки майже завжди бог місяця.

Головний бог сумерійської імперії бог місяця Наннар або Нанна, що мав свою святиню в місті Ур, виступає як „великий бик неба“¹⁸. Тому теж він, як і інші боги сумерійського пантеону зображували завжди з рогами, або в рогатих шапках¹⁹. Богами місяця були й асирійський Сін й індуський Таннанпат і, як доводить Голдсмит, у стародавньому Вавилоні бог місяця мав першенство перед богом сонця і місяць був визнаваний батьком сонця²⁰. Малоазійські хатти, чи як їх називають геттити, асоціювали бика із громом, і свого найвищого бога неба та грому Тешуба зображували на хребті бика, або просто у постаті бика²¹. Бог місяця був пізніший малоазійський бог Мен. Страбон, описуючи підкавказьку Альбанію, пише в своїй Географії (XI, 4), що альбанці „почитають Сонце, Зевеса й Місяць, а особливо ж місяць. Є теж і святиня бога-місяця поблизу Іберії“. Цікаві дані та здогади про культ місяця в стародавніх кавказьких іберійців (теперішніх грузинів) і його реманенти в грузинських народних віруваннях та в грузинському фольклорі подає грузинський дослідник І. Я. Джавахішвілі в своїй „Історії грузинського народу“ (Тбілісі, 1928), який доводить, що головним богом стародазніх грузинів був бог місяця Армаз і що „сліди культу місяця можна знайти майже по всіх областях сучасної Грузії, то значить, на території стародавньої Іберії, Кольхиди, Альбанії, у сванів, пшавів і інших племен, що заселяють район кавказьких гір і Закавказзя, а також у різних областях Малої Азії, в Месопотамії та в інших місцях“²². Засвідчений культ місяця теж і на другому кінці Європи, на Піренейському півострові, де, як пише цитований уже А. В. Мішулін, „загальним в іберів, кельтиберів та турдетинів був культ місяця; на північному Заході виводили під час повні обрядові ігри за містом... Культ цей підтверджують теж знайдені в Іспанії написи“²³.

В усіх цих релігіях бик і місяць виступають як боги-плідники, божества плодючості, репрезентанти чоловічого начала в людському житті. І тому теж племена й люди почитають пізніших богів місяця, як володарів неба і всього світу, світодержців, подавців життя. Богині місяця виступають здебільша серед середземноморських народів (пор. латинська Люна, грецька Селене) і з того погляду весь античний світ можна поділити (не завжди згідно з расовими чи мовними признаками) на дві великі групи — народів, що серед них був панівний культ бога-місяця, і народів, що почитали богинь місяця.

Реманенти культу бика й місяця, як символів і уосіблення найвищої чи найбільшої небесної сили збереглися у свідомості українського та інших слов'янських народів до сьогоднішніх днів. Цікаві приклади майже релігійного шанування волів подає польський дослідник К. Мошинський: болгари, говорячи про волів, називають їх янголами, поганяючи вола, кличуть його „батьком“. Дівчина чи жінка не сміють перейти волам дороги. Волів не ріжуть, м'яса їхнього не їдять, а коли віл згине, хоронять його урочисто. В околицях Велесу мусять сходити з дороги волам не тільки жінки, але й усі прохожі²⁴. Подібних прикладів можна знайти чимало теж в інших слов'янських народів.

Але куди наявніші й численніші сліди та залишки культу місяця в слов'янському фольклорі, особливо ж в обрядових піснях.

Між світовими явищами чи святими гістями в українських колядках і щедрівках майже завжди на першому місці не сонце а місяць: „Ясен місяць — пан господар, Красне сонце — жона його, Дрібні зірки — його дітки“. Або: „Одна радість — ясний місяць, друга радість — ясне сонце, третя радість — яснії зірки. Ясний місяць — сам господар... і т. д. Чи „Що перший гостю — ясен місяць, А другий гостю — красне сонечко, А третій гостю — дробен дощику“. Їм і тій черзі відповідають і вже конкретніші постаті Бога і святих: „А перший король — то сам Господь Бог, А другий король — то святий Юрій, А третій король — то святий Дмитро“ і т. д.

Першість місяця в народному думанні й у віруваннях підкреслює і польський дослідник слов'янської матеріальної та духової культури Казімерж Мошинський, кажучи, що „більше як про сонце говорить нам народне знання про місяць“²⁵. Розділи праці Мошинського про місяць у народній космографії і місяць у народних віруваннях куди обширніші, як такі ж уступи про сонце.

На думку Мошинського глибокий культ місяця серед слов'янських та інших народів спричинений таємничістю і змінливістю місяця. Він приводить багатий фольклорний матеріал, з якого наведемо тільки дещо для з'ясування нашої теми. Так болгари називають місяць „всевідущим“. Прихід нового місяця вітають радісними окликами й молитвами. Христяться і моляться до нового місяця теж і на Україні та в інших слов'янських народів. Холмські українці святкують найбільш урочисто ту неділю в місяці, що припадає зараз після приходу нового місяця; тоді й ідуть обов'язково до церкви і не роблять жодної важкої роботи.

Роля місяця як володаря неба підкреслена теж і в його назвах. Болгарські старці, показуючи його дітям, називають місяць Паном Богом і Господом. На Україні, Білорусі — зовуть його ~~князем~~ („Місяць-князь“) й інколи „царем“. Поляки називають місяць „княжицем“ (ксенжиц)²⁶.

Однією з найбільш підкреслюваних прикмет місяця є його роги. Українські дівчата, приказуючи до місяця на повні, просять: „Молодик-гвоздик, Тобі роги красні, Мені очі ясні“. В обжинкових українських піснях він названий „місяцем-рогоженьком“. Білоруси,

звертаючись до місяця на повні, проказують: „Князь молодий, ріг срібляний, ріг золотий!“ Епітети місяця в українській народній словесності здебільша: яснорогий, ~~золоторогий~~. В одній із весільних пісень, опублікованих останнім часом, ми знайшли незвичайно цікавий епітет місяця „яророгой“ („місяцю-ярожейку світи нам до-ріжейку“) ²⁷.

Матеріалу в тому напрямі можна б подати багато, але й приведеного досить, щоб ствердити пов'язаність культів бика й місяця і з'ясувати, що золоті роги, знаходжені в оселях трипільської культури над Богом, ~~Дніпром і Дунаєм~~, у могилах кубанської культури, ~~які такі ж роги та голови чи й зображення цілих биків знайдені Шліманом в Мікенах і Трої чи Вулієм та сером А. Кейтом в Ур та Аш-Шамі~~, були справді ясними, світлими, якими, то значить святими, священними.

З цього погляду обґрунтованим і зрозумілим стане наше, подане нижче толкування назви найвищого бога староукраїнської землі й інших слов'янських земель, володаря неба Сварога, за словами Прокопія із VI. в. по Христі, словенського й антського „єдиного бога, що посилає блискавку“.

Дослідники української та слов'янської мітології вивчали назву Сварог дуже по-різному. Грушевський зв'язував це ім'я з індійським цнем с в а р, що значить небо, сонце і соняшне світло ²⁸. Інші дослідники виводили цю назву теж із старов'янського кореня с в а р — що визначає: мучити, ранити, й основним значенням слова Сварог вважали „тяжкий, рідкий, прикий“. Польський дослідник Александер Брюкнер уважав назву головного божка західних слов'ян Сварожича здрібнілою формою слова Сварог, створеного з допомогою наростка „ог“ (як старе „пирог“, „тварог“ та інші), що його дехто виводить із готського swatan — „присягати“, лат. sermo і слов'янського кореня с в а р — що зберігається в словах сварити, сварка, сварливий. Згідно з цим поглядом Сварог мало б визначати „той, що гомонить“, „той, що говорить“ ²⁹. Прийняли слововивід Брюкнера й ми у своїй статті про Сварога і Сварожича (надрукованій в „Америці“ 12. квітня 1950 року), вивиснувши його назву як назву бога грому й вогню, „гримучий, грімкий, громовий“. Всі ці здогади й пояснення (в тому й наші власні міркування) сьогодні відкидаємо, визнаючи їх помилковими.

Беручи бо до уваги, розглядаючи й порівнюючи археологічні знахідки, що мали зв'язок з кльтами й віруваннями доісторичного населення нашої землі, мітологічні постаті і групи божеств раннеісторичних народів, як і залишки колишніх культів і вірувань у сучасному фольклорі, треба приймати, що слово Сварог треба з'ясувати куди простіше і правдоподібніше.

Сварог — за сьогоднішнім нашим міркуванням — це: с в а р о г и й, світло-рогий, свято-рогий, яро-рогий — значить священнорогий, і слово це було назвою найвищого бога не тільки слов'ян, але й індоевропейців ще під час їхнього перебування на спільній прабатьківщині. Доказом цього може бути те, що

назва ця збережена в Санскриті, де Svarga спочатку була синонімом слова Діва (небо) і стала потому визначенням неба.

В найважливішій писаній пам'ятці українського минулого „Повісті временних літ“ Сварог не згаданий. У „Слові о полку Ігореві“ виступає він — як про це буде нижче — під іншою назвою. Вперше згаданий Сварог у т. зв. Хроніці Малали, де він утожсамлений із грецьким богом вогню Гефайстом і де він названий теж „великим творчим єством“. В цій же хроніці сказано, що Геліос — грецький бог сонця — це „сынъ Свароговъ, еже есть Дажьбогъ“. В Слові ж Христіолюбця, що збереглося в копіях із XIV. стол., сказано біля згадки про Рода й Рожаниць, що люди „Огневъ моляться, зовуще его Сварожичемъ“. Вкінці Дітмар Мерзебурський у VI. книзі своєї хроніки згадує, що перший із другорядних богів у західних слов'ян називався Сварожичем.

Не зважаючи на ці скупі згадки, все ж таки більшість дослідників знаходила підставу вважати Сварога головним божеством східних слов'ян, богом неба і батьком інших богів. Е. Голубинський, вияснюючи значення слова Сварог як „того, що ходить по небу“, чи „того, що живе на небі“, писав, що слов'янським „пра-богом“, єдиним небесним богом і батьком інших богів був саме Сварог, бо „в генеалогії богів він ставиться на першому місці, а інші боги є його дітьми, сварожичами“³⁰. В основу старо-української мітологічної системи клав Сварога і Грушевський та його послідовники, утожсамлюючи з ним і Хорса, і Дажбога, і Перуна, або й пишучи, як Юрій Рудницький в Українській Загальній Енциклопедії, що „Єдиний бог Прокопія розпадається на Сварога, Хорса й Дажбога“. Томашівський висловлював здогад, що Сварог не ідентичний із Перуном³¹. А. Ковалівський у своїй праці „Виробничі культи в давній Україні“ (Харків, 1926), беручи дослівно згадку Іпат. Літопису під 1114 роком, що Сварог це щось в роді грецького Гефайста, намагався довести, що Сварог це... „той, що зварює“, „божество ковальського ремесла“ чи конкретніше — „процесу розгрівання й оброблення металу“³². З новіших російських дослідників Н. С. Державін, здогадувався, не називаючи Сварога, що „Вище Перуна і старшим за нього повинен був бути якийсь бог Небо, як головне божество, як великий єдиний бог“³³. Юрій Вернадський уважав „правдоподібним, що Сварог репрезентує небо, як найвищий принцип світла, з якого постає вогонь“³⁴. Роман Джекобсон (Якобсон) у своїй найновішій статті про слов'янську мітологію³⁵ додає, що назва Сварог „збереглася в румунському сфарог, жаркий, і в назвах горбків здовж слов'янсько-германської границі (Кашубський Сварожин, інколи із субституційним табу, Тварог, Тварожиц)“.

Не маючи можливості розглянути всіх дотеперішніх думок і здогадів про Сварога, перейдемо до питання, зв'язаного з темою цієї статті.

Із згадок в Хроніці Малали і в Слові Христіолюбця можемо виводити ствердження, що Сварог був батьком богів і що його синами були — бог сонця Дажбог і неназваний бог вогню, що

його визначено тільки Сварожичом, значить сином Сварога. Але ж майже в усіх згадках про слов'янського „прабога“, „батька богів“ і „найвище божество неба“ є теж про те, що цей єдиний бог посилає блискавку і грім. З цього можна висновувати, що був він теж і володарем чи батьком грому і що бог грому, або й сам Сварог, мусів бути третім із Сварожичів. Тоді у випадку Сварога ми мали б до діла з головним, чи пак єдиним богом Проконія у трьох постах — богів сонця, грому й вогню.

Що так воно мусіло бути, доводить і порівняння цієї старослов'янської і староукраїнської Трійці богів із такими ж трійцями богів в інших стародавніх народів. Сумерійці визнавали бога повітря Енліла, що разом з богинею повітря Нінліл дали життя Нанні, Богові місяця, сином якого та богині Нінтал був Уту, бог сонця.³⁶ Урартською трійцею богів були — Галлі (за всякою правдоподібністю бог неба), Тейшеба і третій бог сонця, що його назва залишилася невідомою (пізніший вавилоно-ассирійський Шамаш); ця черга залишилася завжди точно окресленою.³⁷ Ассирійською трійцею богів були: Ашшур, Аддад, Шамаш (бог сонця).³⁸ В релігії Вавилону бог сонця Шамаш був сином бога-місяця Сіна і вони обидва творили трійцю разом з богом повітря й погоди Рамману або Аддаду.³⁹ Індуська трійця богів Трімурті (або Трі-дівам), що до неї входили Браhma (творець), Вішну (охоронець) та Шіва (винищувач), була первісною трійцею богів неба, сонця й вогню.⁴⁰ Цю трійцю зображували часто в постаті триголового бога (Триглав)⁴¹. В єгипетських папірусах збереглися легенди про первісну трійцю богів Тума або Неб-ер-зера, що створив себе сам і що з нього пішли Шу і Тєфнут.⁴² Трійця Гомерових богів — братів Зевса, Посейдона і Гадеса була репрезентацією неба, моря і підземелля. Римську (пізнішу) трійцю визначували Юпітер, Юнона й Мінерва.⁴³ В Герман трійцю головних богів творили Водан (бог неба) із Донаром (богом грому) та Фро (Фрейром — богом сонця).⁴⁴ Маємо бога в трьох постах, чи пак триголового в Триглаві поморських слов'ян, що його святиня була в Вітебні. Існує триголовий бог і в кельтській мітології під назвою Цернуос і зображення його в постаті рогатого бога над биком та оленем з двома посталями поруч маємо на галло-романським вівтарі, знайденому у Раймсі, як теж у релієфі людини-бика, знайденому в Нотр-Дам в Парижі.⁴⁵

Як не підходити до староукраїнської трійці богів чи приймаючи, що її творили три Сварожичі — грім, сонце і вогонь (Перун, Дажбог і ?), сини бога неба Сварога, чи третім членом цієї трійці був сам таки Сварог, треба стати на тому, що коли вона існувала в старо-українській мітології, то мусіла мати своє визначення і свою назву.

Цим визначенням, цією назвою могло бути єдино слово Троїя, стєй, що про нього згадує і „Слово о полку Ігорєві“, не називаючи богом, і що згадки про нього як бога ми маємо і в Хожденії Богородиці по мукам (список XII віку, виданий Срезневським), де Троїя названий на першому місці „Троїяна, Хьрса, Ве-

1
леса, Перуна на боги обратиша“ і в „Літопис-і русской литературы“, кн. V. вип. 2, стор. 5: „И да быша разумѣли многии чело-
вѣци, и в прѣльсть велику не внидутъ, мняще боги многи: Перуна,
и Хорса, Дня и Трояна“⁴⁶. До того треба додати і підкреслити,
що як подає ~~Словник~~ ~~Грінченка~~ в сучасній українській мові слово
троян — визначає ~~батька~~ трьох синів-близнюків.

З того погляду дуже близько до правди підійшов американ-
ський історик, Юрій Вернадський у своїй цитованій вже книжці
„Київська Русь“. Він пише, що на його думку „Троян, як і Три-
глав мусить походити від числа три. Коннотація (супровідне
значення) є все ж таки різне. Остання назва мусить бути засто-
сована до трійці Сварожичів. Троян — доводив він — був епіте-
том Сварога їх батька. Це можна підкреслити й тим, що в україн-
ській мові троян визначає „батька трьох синів“ (близнюків)
і ця назва мусіла існувати в староруському. Вона дуже підхожа
для Сварога. Ідея трійці відігравала видатну роль в Індо-Арій-
ській мітології, і Діва (Небо), синонім Сварги, мала теж пара-
лельну форму Трідіва“⁴⁷.

Дотеперішні дослідники й інтерпретатори Слова відкидали
можливість дошукуватися в Трояні із „Слова о полку Ігореві“
однієї із головних постатей староукраїнської мітології. Перетц
у своїй, цитованій вже нами, праці, розглядаючи спроби пояснити
назву Трояна із Слова, не брав до уваги цілком „фантастичних
домислів (вони здебільша і були такими! — Б. К.) в ділянці
давніо-слов'янської мітології“. Інші дослідники намагалися по-
яснити назву Трояна в Слові, виводячи її від імени римського ці-
саря Траяна, чи взагалі, намагаючись викинути цю назву з тексту
Слова. Не маючи можливості обговорити подрібно всіх тих гіпо-
тез (література про самого тільки Трояна в Слові нараховує вже
сотки позицій і вимагає окремого обширного розгляду; короткий
огляд цих гіпотез подає і Перетц, й А. С. Орлов та інші дослід-
ники „Слова“), ми перейдемо до розгляду, чи можна пояснити
дотичні місця із Слова зібраним нами в цій статті матеріалом.

В „Слові о Полку Ігореві“ Троян названий чотири рази.
Вперше згаданий він у зверненні до „соловія старого времени“
Бояна, „абы ты сіа плъкы ущекоталъ, скача, славію, по мыслену
древу, летая умом подъ облакы, свивая славы оба поля сего вре-
мени, рица въ тропу Трояню чресъ поля на горы“. Оцю то „Троя-
нову тропу визначувано як дорогу військ римського імператора
Траяна на Балканах, то як „Траянові вали“, які збереглися в До-
бруджі і в південно-західній Україні (понад Россю) та под. Да-
леко простіше визначити „тропу Трояню“ як шлях нічної ман-
дрівки святорогого місяця-князя, символ й уосіблення володаря
неба, батька богів Сварога. Погоджується з тим і змістово і по-
етично-образово й само звернення до Бояна, як „соловія“, пташки,
що співає здебільша тоді, коли світить місяць. Аналогію до тропи
Троянкової „через поля на гори“ маємо і в сучасних українських
народніх колядках, де „перший товариш — ясен місячик“ нахва-
люється „зійти із вечора пізно і освітити гори-долини“.

Вдруге згаданий Троян у патетичному виклику автора „Слова“ на початку уступу, сповненому гіркою жалю й докору, про крамоли й усобиці на Руській Землі, коли „погибашет жизнь Дажь-бога внука“, коли „Были вѣчи Трояни, минула лѣта Ярославля“. Зміст і нота цього місця — це згадка про колишні добрі і славні часи, про золоті віки в історії Руської Землі. Знову ж логічним поясненням цього місця може бути те, що Сварог-Троян був головним богом русичів, унуків Дажбога, почитаним із давніх-давен на цій землі, володіння якого перейшло вже до історії і ввижалося в пам'яті не тільки поетів, але й звичайних людей золотою добою, старими добрими часами, коли не було ні чварів, ні між-усобиць.

Зв'язана із згадкою про „Троянові віки“ теж і згадка про „Землю Троянову“ в патетичному виклику після поразки над Каялою, що „Въстала обида въ силахъ Дажьбожа внука, вступила дѣвою на землю Трояню, всплескала лебединими крылы на синѣмъ морѣ, у Дону плещучи, упуди жирная времена“. Ця згадка, тільки підтверджує, що йде не про кого іншого, а про Трояна, як найвище божество старої Руси-України, володаря і символу цієї землі. З цього погляду дуже прикметна в цьому і попередньому уступах Слова згадка про „Дажь-божа внука“. Цікаво тут згадати, що колишня грецька назва для українського Причорномор'я — Таврія — визначає Турову землю і на мапі Ебсторфа з XIII ст. Україну символізує тур-олен⁴⁸ („туря-олена з українських колядок!). Тур же, як це ми показали вище, був уособленням небесної сили на Україні ще в часах Трипілля.

Так само, як і другу згадку про віки Троянові, можна пояснити теж і четверте місце із „Слова о Полку“, що завдало найбільше мороки дослідникам: „на седьмомъ вѣцѣ Трояни врѣже Всеславъ жребій о дѣвицу себѣ любу“. Володарем часу, віків і років була завжди божя сила й одну із одиниць часу визначувано і навіть названо за змінами небесного світила — місяця. Так, як сьогодні говоримо ми „року Божого“, так мабуть і в минулому називано „божими“ в нашому випадку „Трояновими“ віки. Зрештою і конкретне визначення сьомого віку тут на місці. Дія Слова відбувалася — за тодішньою книжною (біблійною) рахубою часу — на сьомому тисячолітті від сотворення світу. Згаданий автором Слова Всеслав, почав володіти 1044 року і помер 1101 року, за тодішнім літочисленням 6609 року, значить в сьомому столітті сьомого тисячоліття від сотворення світу.

До подібних, а то й ідентичних висновків щодо Трояна, висловлених тут за нашою, цитованою уже, статтею у ювілейному виданні „Слова“ (Філадельфія, 1950), дійшов водночас советський учений Д. С. Ліхачев у своїй новій праці „Исторический и политический кругозор автора „Слова о полку Игореве“⁴⁹. Розглядаючи чотири згадки про Трояна в „Слові“, Ліхачев доводить, що „в усіх отих значеннях слово Троян може бути зясоване задовільно тільки в тому випадку, коли ми приймемо, що під Трояном треба розуміти якесь руське поганське божество“. Відходить Лі-

хачев від наших міркувань тільки з вияснюванні четвертої згадки про „віки Троянові“, зясовуючи, за середньовічними уявленнями про число „сім“, „сedyмой век“ як останній із дохристиянських і поганських віків, віків Трояна.

Коли прийняти, що Сварога-Трояна почитано у вигляді священного бика (тура), то існування його культу можна засвідчити теж і згадками в писаних пам'ятках. В Хроніці Нестора, в уступі про смерть Всеволода Ольговича (1146 р.) говориться, що кияни зібралися після його смерті в „Туровій божниці“ і прикликали туди Ігоря. З цієї згадки про „Турову божницю“ деякі польські вчені (Рожнецькі, Брікнер), а за ними й українські (проф. Роман Смаль-Стоцький) вивели гіпотезу про те, що в Києві існувало місце, де варяги почитали свого нордійського бога Тора. Після зникнення поганства назва цього місця залишилася і її прикладено навіть до якогось християнського храму⁵⁰.

Не заперечуючи, що з семантичного, як теж первісно-мітологічного погляду „тур“ і „Тор“ могли мати щось спільного, ми думаємо, що в світлі вище сказаного тут могла бути мова тільки про староукраїнського бога Тура-Сварога-Трояна, який мусів мати свої храми і в Києві і в інших містах дохристиянської доби, реманентом чого залишилася до 12 віку якась будівля для відбування зборів п. н. „Турова божниця“. Про те, що на Україні почитано якогось бога Тура, говорить і згадка в „Синописі“ (історична праця XVIII віку, надрукована першим виданням в Києві 1674 р.) про шанування на Україні разом із „богом праздничим“ Колядою теж і „Нькогого Тура сатани“ („К сему на тыхже своих законопретивних соборищах и нькогого Тура сатану, и прочія богомерзкія скареды измышляюще, воспоминают“⁵¹.

В стародавніх слов'ян існував культ Тура-Сварога-Трояна під різними іменами, але всі вони в своїй основі мали ті ж символи й атрибути. Балтійсько-словянський Сварожич, що за свідченням Тітмара Мерзебурського (X—XI вв.) ~~мав свого ідола в Ретрській святині~~, і що був мабуть ідентичним з Раденасом, богом сонця і війни, мав на своїх грудях зображення голови бика⁵². Ідентичним з цим Сварожичом, чи може точніше самим Сварогом, третім в трійці богів, був і західно-слов'янський Яровит, і північно-слов'янський, докладніше московський, ~~Ярило~~ румунський Скалоян або Калоян, що його називають так ~~и Т р а я н о м~~. З того погляду цікаве згадане вище названня місяця в українській весільній пісні „яроженько“, бо воно може дати деяку вказівку на походження назов „Яровит“ і „Ярило“ (ярий ріг?). Беручи до уваги наявність залишків культу бика (тура) в усіх слов'янських народів, пише російський учений Н. С. Державін, що „спорідненим божеством із Ярилом у всіх Слов'ян був бог Тур, бог сонця і плодючости, він же водночас — бик, часто засвідчений в топонімічних назвах на величезному просторі Східної та Середньої Європи... Про бога Тура багато згадок теж і в слов'янському фольклорі, як про бога сонця і світла; він виступає тут у вигляді багаторогого, або золото-

Колос
84.11

?

рогого тура або турачеленя (одень тут символом іншого божества — Б. К.), барана з золотими рогами і т. д.⁶³.

Матеріалу для підтвердження нашого здогаду, що роги, особливо ж турів (биків) відігравали певну культову роль і були коли не символами то атрибутами божеств неба, ми навели вже чимало, особливо ж із ділянки археології і порівняльної мітології. На цьому місці доповнимо його тільки кількома прикладами для ілюстрації культового значення рогів. На місці колишньої Ольвії (над лиманом ріки Буг) розкопано в 1947 році руїни святини IV до III століття до Хр. В одній із культових ям біля святини знайдено 10 рогів тура, уложених довільно на подобу вінка⁶⁴. Інтересний відомин культу рогів маємо в легенді про золоті роги короля вужів записаній Петкевичом на Річицькому Поліссі, що їх король вужів може скидати й обдарувати ними щасливу людину⁶⁵. Хведір Вовк подає теж цікавий звичай, що молоду відвозять з дому матері до чоловікової хати волами із позолочуваними рогами⁶⁶.

Сербська казка (кінця XVIII і початку XIX віку), про короля Трояна з козиными вухами, що її прихильники гіпотези ідентичності Трояна із „Слова о полку Ігореві“ з римським імператором Траяном, приводили на доказ „боготворення“ Траяна всіма... словянськими народами, може бути тільки підтвердженням наших здогадів про звязаність культу місяця з культом бога Сварога-Трояна. Зміст бо тієї казки такий (подаємо за А. С. Орловом⁶⁷): „Іздив той король кожної ночі до Срему до своєї милої. Іздив він ні ч ч ю тому, бо боявся, що його розтопить сонце. У милої король Троян залишався до тієї пори, поки його коні з'їдять обрік і поки не заспівають півні. Раз чоловік чи брат його милої вирвав півням язика і насипав Трояновим коням піску замість вівса. Не чуючи співу півнів, Троян забарився і на поворотному шляху його розтопило сонце“ (всі підкреслення наші — Б. К.). Навіть людина, мало ознайомена з мітологією і фолкльором, признає, що в даному випадку маємо до діла із мітом про місяць і сонце, мітом дуже важливим в нашому випадку, бо в нім отой місяць (князь) названий „царем Трояном“.

Дотеперішні дослідники старослов'янської мітології, цитуючи згадку із Хроніки Малали про те, що Сварога відповідав грецькому Гефайстові, не звертали (крім одного Махала⁶⁸) уваги на те, що він визначений як як засновник легального подружнього звязку, і що це Сварога встановив закон, що кожен чоловік має тільки одну жінку і що хто порушить цей закон, буде кинений у вогняну піч. З тим бо моментом визалася о багата наявність ремінісценції культу бика в українських весільних обрядах і звичаях, де він виступає в ролі саме такого покровителя (протектора) подружжя і де він уособлений весільним хлібом „коровак“ (основне значення — рогатий), що спілки його спинають хату цезі, що вона „бика привела“. Інтересні з того погляду і численні згадки про бика у весільних піснях, що їх до нас передає Хведір Вовк у своїй праці про „Шлюбний ритуал та обряди на Україні“⁶⁹, виводження тура під час перезви („Чи це тур, чи туриця, чи

хороша молодиця“, як і вкінці теж те, що і в весільних піснях завжди на першому місці — місяць, не сонце (пор. „Де ж ти був, що ти ~~узнав~~ святий коровай? — Бував же я, чував же я місяця з зорею!“ або пісню про коровай „ясний красний, як місяченько“ і т. ін.).

Наприкінці хочемо сказати, що наша гіпотеза про те, що культ Сварога-Трояна розвинувся з первісного культу бика й місяця, як і про те, що Сварог визначає насправді не що інше, а сва-рогий, значить: світло-рогий, яро-рогий, свято-рогий, священно-рогий, дає можливість визначити і пояснити чимало постатей богів і божеств із мітології інших стародавніх народів і відкрити незвичайно цікаві звязки та споріднення цих божеств із постаттями старо-слов'янської і старо-української мітології. Але ця тема виходить поза межі нашої спроби інтерпретації постаті Трояна, головного божества в мітологічному світі „Слова о полку Ігореві“, і вимагає окремого основного розгляду.

ЛІТЕРАТУРА

1 Reinhold Trautmann, *Die altrussische Nestorchronik Povest' Vremennych Let*. Leipzig, 1931, на стор. 55, і теж *Повесть Временных Лет*, под ред. В. П. Адриановой-Перетц. Академия Наук СССР. Москва-Ленинград, 1950. Том I, на стор. 56.

2 Устюжский Летописный Свод. Редакция К. Н. Сербиной. Академия Наук СССР. Москва-Ленинград, 1950, на стор. 30.

3 Тут і далі користуємося такими текстами „Слова“: Акад. В. Перетц, *Слово о полку Ігоревім*. Українська Академія Наук, Київ, 1926. Стор. X+358; Акад. А. С. Орлов, *Слово о полку Ігореве*. Второе дополн. издание. Академия Наук СССР. М.-Л., 1946. Стор. 212+4 н.н.; *Слово о полку Ігореве*. Под ред. В. П. Адриановой-Перетц. Академия Наук СССР. М.-Л., 1950. Стор. 483.

4 *Слово о полку Ігореві*. Ювілейне видання за ред. Святослава Гордиńskiego. Вид. „Київ“, Філадельфія, 1950, на стор. 63-73.

5 George S. Burton, *The Palaeolithic Beginnings of Religion*. Proceedings of the American Philosophical Society. Vol. 82. № 2. (March 22, 1940), pag. 131-149.

6 Вадим Щербаківський, *Кам'яна доба в Україні*. Лекції читані в УВУ в 1946 р. Мюнхен, 1947, на стор. 24-25.

7 Henry Fairfield Osborn, *Men of the Old Stone Age*. New York, 1918. Pag. XXVIII+559.

8 Т. С. Пассек, *Трипільська культура*. Академія Наук УРСР. Київ, 1941. Стор. 83 і її ж: *Периодизация трипольских поселений*. Академия Наук СССР. М.-Л., 1949. Стор. 245+3 н.н.

9 Т. С. Пассек, *Периодизация...*, на стор. 152-153.

¹⁰ C. Leonard Wooley, *The Sumerians*. Oxford, 1928. Pg. 198. Fig. fig.: 5, 11, 13, та *Ur Excavations. Volume I. Al 'Ubaid*. Oxford, 1927. Pg. XII+244+64 Plates. Ілюстрації на таблицях 5, 7, 27, 29, 30-32, 35.

¹¹ K. de B. Codrington, *Ancient India*. London, 1926, pag. 8.

¹² Хведір Бовк, Студії з української етнографії та антропології. Прага. На стор. 324.

¹³ Funk and Wagnalls, *Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend*. New York, 1950. Vol. II, pag. 784.

¹⁴ J. Minkwitz, *Illustriertes Taschenwoerterbuch der Mythology aller Voelker*. Leipzig, 1878, pag. 3.

¹⁵ Funk and Wagnalls, op. cit. Vol. I, pag. 479.

¹⁶ Dionysii Bysantii *Anapulus Bospori*, 43.

¹⁷ А. В. Мишулин, Иберийский род и его эволюция в древней Испании. „Вестник Древней Истории“, 1948. № 1, на стор. 73.

¹⁸ C. Leonard Wooley, *The Development of Sumerian Art*. London. Page 111.

¹⁹ S. N. Kramer, *Sumerian Mythology*. The American Philosophical Society. Philadelphia, 1944. Pg. XIV+125. Пор. таблиці VII, X, XII.

²⁰ Elizabeth Goldsmith, *Ancient Pagan Symbols*. New York-London, 1929, pag. 87.

²¹ Ks. Dr. Wladyslaw Szczepanski T. J., *Egea i Hatti*. Warszawa-Lwow, 1923. pag. 144-149, fig. 308, 312.

²² А. И. Болтунова, К вопросу об Армази. „Вестник Древней Истории“, 1949. № 2, на стор. 228-240.

²³ А. В. Мишулин, Op. cit., на стор. 72.

²⁴ Kazimierz Moszynski, *Kultura ludowa Slowian. Cz. II. Kultura duchowa. Zeszyt I. Polska Akademia Umiejetnosci*, Krakow, 1934, pag. 564.

²⁵ K. Moszynski, op. cit., pag. 22. Також і Петкевич у своїй праці „*Kultura duchowa Polesia Rzeczyckiego*“, Warszawa, 1938 стверджує (на стор. 12, 13), що „з жадним із небесних явищ не зв'язано тільки забобонів, що з місяцем“.

²⁶ K. Moszynski, op. cit., pag. 454-458.

²⁷ Олена Березюк, Стародавнє весілля. „Овид“ (Буенос-Айрес) ч. 3-4 за березень-квітень 1951, стор. 11.

²⁸ Михайло Грушевський, З історії релігійної думки на Україні. Львів, 1925. На стор. 11.

²⁹ Aleksander Brueckner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Krakow-Warszawa, pag. 527.

³⁰ История русской церкви Е. Голубинского. Том. I. Изд. второе. Москва, 1904. На стор. 839-940.

³¹ Д-р Степан Томашівський, Історія Церкви на Україні. Вид. „Америка“. Филадельфія. На стор. 33.

³² Первісне громадянство та його пережитки на Україні. За 1927 рік. Випуски 1-3. Всеукраїнська Академія Наук. Київ, 1928. Стор. 212-213. (Рецензія К. Копержинського.)

³³ Акад. Н. С. Державин, Славяне в древности. Академия Наук СССР. Москва, 1945. На стор. 136.

³⁴ George Vernadsky, *Kievan Russia*. Yale University Press. New Haven, 1949. Page 51.

³⁵ Funk and Wagnalls, op. cit., Vol. II, pag. 1025-1028.

³⁶ N. S. Kramer, Op. cit., p. 41.

³⁷ Г. А. Меликишвили, К вопросу о древнейшем очаге урартских племен. Вестник Древней Истории, 1947. № 4. На стор. 24.

³⁸ Г. А. Меликишвили, Op. cit. На стор. 24.

³⁹ Sir Richard Gregory, *Gods and Men*. London, 1949. p. 78.

⁴⁰ E. Washburn Hopkins, *Origin and Evolution of Religion*. Yale University Press. New Haven, 1923. p. 302-307.

⁴¹ J. N. Farquhar, *A primer of Hinduism*. Oxford, 1917. p. 99. fig. 18.

⁴² F. W. Read, *Egyptian Religion and Ethics*. London, 1925. p. 5-7.

⁴³ E. Washburn Hopkins. Op. cit., pp. 295-296.

⁴⁵ Jacob Grimm, *Deutsche Mythologie*, Reclam. Leipzig, 1942. pp. 38-51.

⁴⁶ J. A. Macculloch, *Celtic Mythology*. "The Mythology of All Races," Vol. 111. Boston, 1918. Plates XXV and XXVI.

⁴⁸ Акад. В. Перетц, Op. cit. На стор. 148.

⁴⁷ George Vernadsky, Op. cit., p. 52-53.

⁴⁸ В. Сичинський, Чужинці про Україну. II. Вид. Прага, 1942. мал. 1. (між сторонами 32-33).

⁴⁹ Слово о полку Игореве. Сборник исследований и статей под ред. В. П. Адриановой-Перетц. Москва-Ленинград, 1950. На стор. 50-52.

⁵⁰ Roman Smal-Stockyj, *Die Germanish Deutschen Kultureinfluesse im Spiegel der Ukrainischen Sprache*. Leipzig, 1942. p. 82.

⁵¹ Хрестоматія давньої української літератури. Упорядкував... О. І. Білецький. Академія Наук УРСР. Київ, 1949. На стор. 261.

⁵² Акад. Н. С. Державин, op. cit. На стор. 139-140.

⁵³ Акад. Н. С. Державин, op. cit. На стор. 144.

⁵⁴ А. Монгайт, Обзор полевых археологических исследований ИИМК в 1947 г. „Вестник Древней Истории“ 1948. № 2. На стор. 156-157.

⁵⁵ Czeslaw Pietkiewicz, *Kultura Polesia Rzeczyckiego*. Warszawa, 1938. На стор. 49.

⁵⁶ Хведір Вовк, op. cit. На стор. 280.

⁵⁷ А. С. Орлов, Слово о полку Игореве. II. Изд. М.-Л. 1946. На стор. 93.

⁵⁸ Jan Machal, *Slavic (Mythology)*. "The Mythology of All Races," Boston, 1918. На стор. 298.

⁵⁹ Хведір Вовк, op. cit. Стор. 215-337.

Bohdan Krawciw

TUR-SVAROH-TROJAN IN THE OLD-UKRAINIAN
MYTHOLOGY

Reprinted from magazine "KYIV" (Philadelphia)
Nos. 1-2 1952

146 Brown Street,
Philadelphia 23, PA,
U.S.A.

~~Відбитка з журналу "КИЇВ"~~

ч. 1-2. 1952.

~~Заставка й кінцівка на обкладинці роботи Якова Гніздовського~~

ВИДАВНИЦТВО „АМЕРИКА“

Друкарня В-ва „Америка“, 817 Норт Френклин Ст., Філадельфія 23, Па.

